

מגדר | כתב עת למגדר ופמיניזם | גיליון 2 | סקירת ספרים

חנה ספרן וחברות | על הספר "אשה לאשה פמיניסטית, שלושים שנות פעילות" ועל הכותבות(ים), התהליך והיצירה

"אשה לאשה פמיניסטית, שלושים שנות פעילות", חנה ספרן ותלמה בר-דין (עורכות), פרדס הוצאה לאור, 2013

תקציר

רשימה זו באה לתאר את תהליך כתיבתו של הספר "[אשה לאשה פמיניסטית, שלושים שנות פעילות](#)" כמעשה פמיניסטי שיתופי. הספר מתאר את הפעילות הפמיניסטית שנעשתה בשלושים השנים האחרונות ב"אשה לאשה – מרכז פמיניסטי חיפה" וכמוה, גם תהליך כתיבת הספר מערב עבודה, חשיבה וקבלת החלטות בצוותא, תוך שיתוף נשים רבות ככל האפשר, שקולותיהן רבים ומגוונים.

הספר **אשה לאשה פמיניסטית, שלושים שנות פעילות** מספר על ההיסטוריה ועל הפעילות הפמיניסטית שנעשתה בשלושים השנים האחרונות ב"אשה לאשה – מרכז פמיניסטי חיפה", והוא עצמו מעשה פמיניסטי. כתיבה פמיניסטית מייחסת חשיבות לא רק לתוצר אלא גם לתהליך. לפיכך, תהליך הכתיבה שלו היה כרוך בעבודה, חשיבה וקבלת החלטות בצוותא, תוך שיתוף נשים רבות ככל האפשר, שקולותיהן רבים ומגוונים. קהילת "אשה לאשה" היא קהילה מתווכחת, מדברת, יוצרת, מפגינה וממציאה רעיונות, אבל היא איננה קהילה העוסקת בכתיבה, אלא בעשייה. המעבר לכתיבה התרחש ב"אשה לאשה" רק בעשור האחרון, והיה קשור בדרך כלל לפרויקטים השונים. ביומיום הארגון עוסק בעזרה לנשים ובשינוי חברתי. האתגר של סיפור ההיסטוריה של הפעילות הפמיניסטית הביא את החברות לכלל כתיבה. התהליך תבע מאתנו להתחבר למקומות האישיים והפוליטיים, ולדעת לחבר במידה נכונה בין האני והאנחנו.

ישנן דרכים רבות לעבודת צוות ולכתיבה משותפת, ואלו התרחשו בספר באופן מגוון. חלק מהפרקים נכתבו על ידי מספר כותבות, וחלקם על ידי כותבת אחת, שראיינה או שילבה נשים אחרות. היתה גם התכנסות מיוחדת לכבוד הספר, והתקיים בה דיון על מדיניות הרבעים¹ והדברים נרשמו ונכתבו. היו נשים שראיינו במיוחד לספר, והיו נשים שצריך היה להפציר בהן לכתוב. יש בנו כותבות וחוקרות, וכמה מהפרקים מקורם בעבודות אקדמיות שנכתבו למטרות אחרות. מאחורי הספר עומדות נשים רבות – קהילת "אשה לאשה" כולה.

הספר **אשה לאשה פמיניסטית: שלושים שנות פעילות** הוא ספר על ארגון ועל קהילה. הוא ספר עלינו, הכותבות, ועל פמיניסטיות כמונו ואחרות. הספר הוא הזדמנות ללמוד כיצד אפשר לנהל מאבקים למען חברה צודקת ומיטיבה. מה שעשינו ואיך שעשינו יכולים לשמש דוגמה ודרך למי שיש להם/ן רצון ותקווה לשנות את החברה וליצור עולם שוויוני ומכבד, ובכל השפות:

كان مبدأ الحوار، في نظري، من أهمّ المبادئ في إدارة الجمعية، وقد مكّن من ظهور باقي المبادئ التي ذكرتها أنفاً وتعزيزها داخل الديناميكية التنظيمية. كانت الفعاليات في إيشاه لإيشاه بمثابة منارة لتطوير العمل النشأطي داخل المجتمع الفلسطيني في إسرائيل. كما ساهم الانخراط والعمل المشترك في تعزيز العمل النسويّ داخل جميع شرائح المجتمع، على صعيد النضال السياسيّ وعلى صعيد التغيير في سنّ القوانين وتدعيم وتطوير مكانة المرأة.

مقدمة - من مؤسسات المجموعة العربية : سعاد ذياب

По словам Марины Пилатовской, в прошлом координатора по работе с добровольцами, она, будучи русскоязычной, чувствовала, что в Ише существует пространство открытое для всех, вне зависимости от

¹ שיטת ייצוג שפיתחה ויקי שירן, המאפשרת ייצוג לקבוצות שונות: נשים אשכנזיות, מזרחיות, פלסטיניות ולסביות

национальности и страны исхода.

Ася Истошина. Координатор проекта занятости и волонтеров

בעיני, "אשה לאשה" היא קודם כל קבוצת אוונגרד, הולכת לפני המחנה ומסמנת מה אנחנו יכולות לעשות, עם מי עלינו להיות בסולידריות, ומה אולי לא ייעשה אם "אשה לאשה" לא תיזום את הפעולה: מאבק בסחר בנשים, פיקוח על טכנולוגיות רפואיות, מאבק באלימות ובניצול לרעה של נשים ותמיכה בלתי מתפשרת בהתעצמות של נשים ובתיקון חברתי. אני מייחלת לכך ש"אשה לאשה" תמשיך לשגשג ולהתפתח ותאיר את המרחב האישי והציבורי שלנו, ושכמה שיותר מן החלומות הפמיניסטיים שנחלמים בה יתגשמו.

איילת אילני – ממקימות "אשה לאשה"

Isha is a family in every sense of the word. For three months, I interned for this beautiful, crazy family to study with leading field expert, Hedva Eyal, on the ethics of commercial surrogacy and human egg trade. Every expectation I had for this summer was surpassed by the fascinating, warm, and welcoming women that have turned this grassroots organization into a powerful, safe space for women to learn, love, and change the world.

Shoshanna Goldin – intern 2013

הטקסט שבא לספר על הספר המיוחד של "אשה לאשה" אינו יכול להיכתב לבד או בידי אשה אחת ואפילו חמש נשים. הוא גם לא יכול להיכתב בשפה אחת, לכן בחרתי לפתוח את הכתיבה הזו בארבע השפות שבהן נכתב הספר. אחרי הפסקה הפותחת את המאמר הזה, שאותה כתבנו כדי לפרסם את הספר והטקסטים שעל גב הספר כאן למעלה, אין לי ברירה אלא להמשיך. הטקסט הזה כאן חייב להיכתב בצורה המיטבית בעיני נשים פעילות כמונו. כי מעשה הכתיבה הוא ההפסקה של האקטיביזם הפמיניסטי. הוא רגע של מנוחה במרוץ היומיומי לשנות את העולם. ולכן האקטיביסטיות ב"אשה" (שם חיבה) הן תמיד עסוקות מדי ולא יכולות לכתוב. אין להן (לנו) רגע של פנאי. השעה תשע ושלושים בערב ורק עכשו רותי (גור) הגיעה הביתה. וזה כמובן במקרה הטוב, כשהילדים/ות כבר גדלו או שאין ילדים ואין יום עבודה נוסף כשחוזרות הביתה. תמיד פעילות אחרי העבודה, בנוסף לעבודה, מתוך העבודה. חצי משרה כאן ועוד פירורי משרה שם.

הספר **אשה לאשה פמיניסטית, שלושים שנות פעילות**, נכתב על ידי ארבעים כותבות וארבעה כותבים, והמכתבים שמופיעים בו נכתבו בידי יותר משבעים א/נשים. כל אלה כתבו, חקרו, קראו, אספו, דיברו, נפגשו, עבדו, תיקנו, ערכו, בד בבד עם הפעילות שדורשת אנרגיות בלתי נדלות, ועם העבודה האין-סופית שנקראת – להיות פעילה פמיניסטית.

הארגון הזה, שלכבוד שלושים שנות קיומו טרחנו על כתיבת הספר, הוא ממשיך דרכן של הפמיניסטיות הראשונות בחיפה שהתחילו לפעול כבר בשנת 1971, לפני יותר מארבעים שנה.

המורשת של הראשונות, שהונחלה דרך קבוצות להעלאת המודעות אל החבורה המייסדת של "אשה", נשמרת בזיכרון הארגוני שלנו. אין זה עניין פעוט להתעקש על פמיניזם רדיקלי לאורך השנים, למצוא ולהמציא אותו מחדש כל הזמן. בת-שחר גורפניקל, שבאה לחגיגות השלושים ולכנס לכבוד הוצאת הספר, כתבה על "אשה לאשה": "אני חושבת שזה ארגון פסיכי לגמרי – ואני מתכוונת במובן הטוב ביותר – שבו את יכולה להיות שפויה ומשוגעת בו-זמנית עם עוד נשים שלא נבהלות מזה. אני יודעת שזאת רומנטיזציה של עבודה של שנים, מורכבת, אבל בכל זאת זה רגע היסטורי."

על הרגעים ההיסטוריים האלו ניסינו לכתוב בספר. על הניסיון העיקש להציע דרכים אחרות, להיות שפויות ומשוגעות, כראוי לפמיניסטיות שלא רוצות להיות נחמדות ולהתנהג יפה.

מה, את כל זה באמת עשינו, אומרת ג'סיקה (נבו) בתמיהה כשהיא מדפדפת בספר העבה והמרתק, מסתכלת אחורה ונזכרת בשנים של פעילות אין-סופית של נשים מלאות מרץ וניסיון לייצר עולם פמיניסטי, מחפשות אין-ספור דרכים לייצר שינוי חברתי שוב ושוב, לא תמיד יודעות שגם לתיעוד ולסיפור יש חשיבות ונוכחות. אבל הפעם לא היתה לנו ברירה. המחשבה שהנה עברו ארבעים שנה מאז הפעילות הפמיניסטית הראשונה בחיפה, ושלושים שנה מאז הוקמה "אשה לאשה", המריצה אותנו לצאת לדרך. לא ידענו לאיזה מסע אנחנו יוצאות. ובאמת, איך כותבות ספר על ארגון, קהילה, חבורה, פעילות? איך כותבות ספר על מה שאנחנו רגילות תמיד לעשות, ובדרך כלל לא לספר מה עשינו ואיך?

בעבר באמת לא כתבנו, ולא חשבנו שמן הראוי לכתוב. להוציא הודעה לעיתונות, ללכת להפגנה, לארגן עצומה, לדבר ברדיו או בטלוויזיה – את כל זה למדנו לעשות. גם לכתוב באנגלית לקרנות ברחבי העולם כדי לגייס כספים – היינו צריכות ללמוד לעשות. אבל לכתוב ולתאר איך התגלגלו הדברים וכיצד הפכו מרעיון למעשה, זה כבר היה אתגר שאף פעם לא היה לנו די פנאי בשבילו. לתאר את האידיאולוגיה שלנו ואיך אנחנו מנהלות את הקהילה והארגון שלנו, זה כבר נראה מסובך יותר. ובכל זאת היתה לנו תקווה שהספר יצא לאור.

הנה ניסיון לתאר מקצת מן הדרך שעשינו במשך יותר מארבע שנים. התחלנו להיפגש בתחילת שנת 2009. היה כבר חורף אבל לא היה קר במיוחד. הבית שלנו, היכן שיושבת "אשה לאשה" עם עוד ארבעה ארגונים, שוכן שתי קומות מתחת לכביש. יורדות במדרגות, בכניסה שולחן בתוך גינה ושם יושבות להן המעשנות. מקישות את מספרי הכניסה של האינטרקום והדלת נפתחת. ממול שולחן ובו פמפלטים והזמנות לכנסים וכל מיני חוברות. מיד ממשיכות למטה אל הספרייה. שם ישבנו והתחלנו לחשוב על ספר. כל אחת חשבה על מה היתה רוצה לכתוב, ובכל פגישה הקדשנו עשר דקות לכתיבה יצירתית, מחזיקות את העט וכותבות ללא הפסקה. כל שבועיים נפגשנו ובסוף דצמבר כבר כתבנו למה בחרנו בנושא שעליו נרצה לכתוב.

התחלנו לכתוב. דברים קצרים. כתבנו על המפגש הראשון עם "אשה", על קונפליקט, על אי-הסכמה, על מחלוקת או ויכוח ב"אשה", על מה אני אוהבת ב"אשה" ועל למה בחרנו את הנושא שעליו אנחנו רוצות לכתוב. גם על רכילות ב"אשה לאשה", על פגישה ופרידה, על הדברים הסמויים מן העין, על קהילה ועל חברות. הכתיבה כללה תקווה שגם אלו מאתנו שאינן כותבות בדרך כלל יוכלו להצליח בכתיבה לספר הזה. בסופו של דבר, כולן השתתפו וכתבו בצורה זו או אחרת.

כשדיברנו בפעם הראשונה עם דוד מהוצאת "פרדס", המוציא לאור של **אשה**, חשבנו על 150 עמודים, וגם ההערכה הכספית היתה בהתאם. בסופו של דבר אנחנו מחזיקות בספר עב כרס בן 547 עמודים.

לספר ארבעה שערים. כל אחד מהם עוסק בפרספקטיבה שונה של החיים הארגוניים של "אשה". השער הראשון, "איפה היינו ואיך עשינו", עוסק בהיסטוריה ואידיאולוגיה; השער השני, "יוזמות, מתכננות, מבצעות", עוסק בפרויקטים השונים; השער השלישי, "ריבוי קולות ומדיניות הרבעים", כשמו כן הוא, והשער האחרון "נשים כותבות ל'אשה'" הוא אוסף של מכתבים שנשים כתבו אלינו. הפרקים שונים בסגנון כתיבתם וכתובים בדרך כלל על ידי כמה נשים שכתבו יחד, או כמה נשים שכל אחת מהן כתבה את זיכרונותיה מהמקום שהיא נמצאת בו היום. תהליכי הכתיבה והבחירה שבהם חולק אוסף הפרקים לארבעה שערים יכולים גם הם להיות נושא למאמר שלם. שימו לב, אנחנו לא רק דנות בנושא של ריבוי קולות ומדיניות הרבעים, אנחנו גם פועלות לריבוי קולות, מתאמצות ומתכוונות לכך שהמשתתפות/ים בספר, כולנו, נבוא מקבוצות שונות ונביא פרספקטיבות אחרות. כבר אז, לפני ארבע שנים, כשרק יצאנו לדרך, רותי גור אמרה שהיא רוצה לכתוב על האידיאולוגיה של "אשה לאשה". היו לה סיבות טובות: "אני מחפשת את האידיאולוגיה כי עכשו אני מרגישה שיש דור חדש ואין לנו דברים כתובים. מעניין לדעת מה עשינו לאורך השנים." הנושא של האידיאולוגיה של "אשה" חשוב מאוד. הרי אנחנו, כל אחת מאתנו, יש לה אידיאולוגיה משלה... מסוגלות להתווכח עד אמצע הלילה על עניינים עקרוניים.

הרעיון של רותי לבדוק את "השבתות האידיאולוגיות"² התגלגל לבדיקה של "ספר הנהלים" ובסופו של דבר לכתובת הפתיח לפרק על "אידיאולוגיה, מבנה ודרכי פעולה: הדרך של 'אשה'". פרק זה מבוסס על שתי עבודות שנכתבו בתקופת הלימודים של עפרה אור ויהל אס-קורלנדר. שתיהן דנות באידיאולוגיה הפמיניסטית, המבנה ודרכי הפעולה המיוחדים ל"אשה" מנקודות מבט שונות. שם, בין השורות, אפשר לראות את הרעיון המקורי של רותי. "השבת האידיאולוגית" מוזכרת ויש אפילו תצלום של ההזמנה לשבת כזאת בשנת 2007. "ספר הנהלים" מקבל אזכור והידע רב השנים של רותי בא לידי ביטוי בארבעת העקרונות האידיאולוגיים שהיא מגדירה ומסבירה. הפתיח לפרק נותן לקוראת/ת הזדמנות לטעום מהניחוחות האידיאולוגיים של "אשה" ומעורר סקרנות כלפי הפרק כולו.

בשער השני של הספר שבעה פרקים. בפרק "מנשים בשכונות לנשים בחברה דמוקרטית" שכתבה עדנה זרצקי-טולידאנו, מסופר על הגלגולים שעבר הפרויקט, שהחל בעבודה של רותי ועדנה עם קבוצות של נשים בנווה יוסף וטירת הכרמל. המשכו של הפרויקט בקורס "נשים בחברה דמוקרטית" שהתקיים באוניברסיטת חיפה בשיתוף עם פרויקט "קדמה" וארלט אדלר שעמדה אז בראשו. עדנה משלבת בפרק את זיכרונותיה שלה ואלו של רותי מהתקופה ששתיהן עבדו יחד בשכונות. את הסיפור על המשך הפרויקט באוניברסיטה היא מביאה מתוך הזיכרונות של הנשים שהשתתפו בקורסים עצמם. עדנה חיפשה ומצאה שש נשים מתוך 400 הנשים שהשתתפו במשך

² ימי שבת שהוקדשו לדיונים אידיאולוגיים

השנים בקורסים האלו. היא הקשיבה וכתבה את הזיכרונות שלהן והביאה את החוויה ואת השינוי שחל בחייהן בלשונן הן.

לילי דוננפלד אמרה שהיא תכתוב על תחילתו של פרויקט המאבק בסחר הנשים. לילי היתה מעורבת בהקמת הפרויקט מהרגע שבו שמעה הרצאה ב"אשה" על כך שיש בארץ נשים נסחרות. היא לא נרגעה עד שהוקם הפרויקט, וריטה חייקין קיבלה על עצמה את המשימה של רכזת הפרויקט. לילי היתה נחושה לכתוב את הזיכרונות האלו. היא כתבה תוך כמה שבועות את החלק שלה בפרק הזה. ריטה הבטיחה לכתוב את החלק השני של הפרק ועמדה בהבטחתה זמן לא רב אחר כך. הפרק המפורט, הכתוב משתי נקודות מבט, זכה לפתיחה שכתבה שרי אהרוני, שגם היא ממקימותיו של פרויקט המאבק בסחר בנשים:

"לי היה ברור שכתובה היא (גם) מעשה פמיניסטי ופעולה פמיניסטית ולכן בחרתי לכתוב על כתיבה ועל סדנאות הכתיבה שהתקיימו ב'אשה לאשה'. כך מתארת עדנה גורני את תהליך הבחירה שלה לכתוב על כתיבה. "אני זוכרת עד כמה הרגשתי חסומה וחסרת קול/כוח באופן אישי ואת תחושת השחרור וההעצמה שחשתי כאשר התחלתי לכתוב. למעשה זה של השמעת קול במרחב המשפחתי, הקהילתי והציבורי היתה וישנה עדיין חשיבות אישית עבורי ותחושה שאני קיימת ופועלת. ובאופן מקביל, כיוון שהאישי הוא פוליטי, וכיוון שנשים הושתקו לאורך ההיסטוריה, הרי שלמעשה כתיבת הספר ישנה חשיבות פוליטית והעצמה של ארגון 'אשה לאשה' – קולנו נשמע במרחב. יש לנו כנשים וכארגון ידע פמיניסטי שחשוב שיישמע, זיכרונות שחשוב שיסופרו".

את השער השלישי בספר, "ריבוי קולות ומדיניות הרבעים ב'אשה לאשה", לא היה אפשר לדמיין או לתכנן מראש. הרי הספר כולו הוא ריבוי קולות, ומדיניות הרבעים שזורה בו וקיימת לכל האורך. מה אפשר לכתוב דווקא בפרק הזה? הפעולה הראשונה בפרק הזה לא היתה דווקא כתיבה אלא פגישה. תשע-עשרה נשים נפגשו ב"אשה" ודיברו וסיפרו מה היתה/היא מדיניות הרבעים בשבילן. את כל הקולות האלה הבאנו כפי שנאמרו באותו מפגש. מגוון הדעות רב כמספר הנשים, ובכל זאת עלתה ההסכמה שלמדיניות הרבעים, באופן הסמלי ובאופן המעשי שלה, היתה ויש חשיבות מרובה ויש צורך להתייחס ולשים לב לריבוי ה"רבעים" בחברה שלנו.

את השער המורכב הזה צריך לקרוא בתשומת לב. כדי לתת מעט מהטעם של אוסף הפרקים המבקשים לערער על ההגמוניה השולטת בארץ, אביא כאן את מה שכתבה שירה כהן, שכתבה את הפרק על אשכנזיות, ואת דבריה של סועאד דיאב, שהשתתפה בפרק "נשים פלסטיניות ב'אשה לאשה" – הסיפור האיש והקבוצתי שלנו". אסיה איסטושינה, שכתבה את הפתיח לשער הזה כולו וגם את הפרק העוסק במדיניות הרבעים ודוברות הרוסית ב"אשה", טענה שעצם הכתיבה ברוסית חשוב דווקא בספר הזה. וכן, היינו רוצות להוציא ספר בארבע שפות לפחות.

תהיי "את" אבל לא יותר מדי. על כתיבתי בספר של "אשה לאשה"

כאשר נענתה בחיוב בקשתי לכתוב בספר המציין שלושים שנות פעילות ל"אשה לאשה", חשתי הכרת תודה על הפתיחות שבנכונות לאפשר למי שאינה חברה בארגון לקחת חלק בפרויקט שהוא חשוב ומשמעותי כל-כך עבור החברות בו. לאור זאת כפיתי על עצמי שלושה כללים אשר יצדיקו (כך קיוויתי) את האמון שניתן בי.

טקסט אשר הנפח שלו יהיה קטן וצנוע יחסית והולם את מי שהיא בגדר אורחת ולא בעלת הבית.

נימה אוהדת וחמימה – הימנעות מביטויים של כעס, התנשאות, אגרסיביות ולוחמנות כנגד הארגון.

דיבר אישי, וידוי – חושף פגיעות, חולשות וכאב המעורר הזדהות עם דמות הכותבת. אמרתי לעצמי שאולי זה לא הטקסט שאני "באמת" רוצה ומסוגלת לכתוב, אבל זו עוד הזדמנות לבסס את השם שלי כ"כותבת טובה", ויכול להיות התחלה של מחשבה על רעיונות שארצה להמשיך לפתח בעתיד. הרגשתי קצת כמו גייס חמישי והייתי גאה ביכולתי להעמיד פנים, אלא שתמיד עולה השאלה אם קיימת סיטואציה "אותנטית" – אם אנחנו יכולים לכתוב טקסט שהוא "שלנו", שיבטל את תחושת ההתחזות המתקיימת בפער בין איזשהו דימוי או רעיון שיש לנו לגבי דבר מסוים (במקרה זה טקסט) ובין הקיום שלו בפועל. השאלה "איך הייתי רוצה לכתוב" דומה אולי לשאלה "איך הייתי רוצה להיראות", מורכבת משלל רעיונות ודימויים לגבי האופן שבו ניתן לעשות את זה "נכון", בלי שאף אחד מהם ובלי שאף שילוב ביניהם יהיה בר ביצוע בזמן נתון. החוסר או תחושת הכישלון הם פועל יוצא של כל תהליך כתיבה או יצירה, של חוסר האפשרות לנוכחות אותנטית. אך בו בזמן קיימת חרדה שהטקסט הוא "אותנטי מדי", ועל אף הניסיון לשלוט ולכוון, הוא פליטת פה העלולה לשלול ממני את עמדת הסובייקט המתבונן בעולם ולהפוך "אותי" למושא התבוננות. נראה לי כי מתח זה – בין החרדה מהיעדר "אותנטיות" לבין החרדה מ"אותנטיות יתר" פועל ביתר עוצמה אצל נשים בקונטקסט הפוליטי-החברתי הקיים, ולכן מעניין לראות כיצד הוא מתגלה בספר החוגג פמיניזם ומסמן אפשרויות ל"שחרור".

שירה כהן

והנה מה שאומרת סועאד דיאב על הכתיבה לספר:

התחושה הראשונה שלי היתה של מעמסה, ואין לי זמן בשביל זה, ואני לא זוכרת כלום, ולמה לפתוח תיקיות שכבר סגורות. אבל אני נחמדה ואוהבת את החברות שלי והסכמתי כי לא היה לי נעים שחברות לוקחות אחריות ואני מתעצלת ולא רוצה לעשות את זה. אחרי שכבר נפגשנו ומה שאמרתי נכתב, בתהליך הכתיבה עצמו, כאשר כתבתי לבד, זו היתה חוויה קסומה של לארגן ולסדר דברים מבחינת ההיסטוריה הן ברמה האישית והן ברמת הארגון. להתחבר לתקופות מסוימות בעבר שלי, שקשורות בנקודות מסוימות עם "אשה".

אני לא יכולה להגיד שזה היה קל. היתה לי תחושה של מחויבות, אפילו שלא תמיד ידעתי מתי ואיך לחזור לדברים שכאילו נמחקו מהזיכרון, אבל בעצם הם לא. אחרי כתיבת הספר, אחרי שהוא יצא לאור, מזכרתי בדברים אחרים וחוויות נוספות שלא סיפרתי אותם. הזיכרון נהיה פתאום ברור וממוקד. אני רואה עכשו את הדברים באופן ברור. אמרתי וואו שהספר יצא, איך זה יכול להיות, איך זה אפשרי. אני מאוד גאה שהספר יצא לאור וכל הזמן מגלה בו עוד סיפור חיים של נשים ועוד אחד. הספר עשיר ומעניין.

לסיום הכתיבה מרובת הקולות הזאת, הנה תחושת ההישג וההצלחה של תלמה בר-דין, שיחד אתי עסקה במלאכת יצירת הספר מתחילתו ועד סופו. כדי לממש את הרעיון שלה לאסוף מכתבים אל "אשה", היא דאגה במשך כל תקופת ההכנה לספר – קרוב לארבע שנים – שנשים יכתבו מה היתה "אשה" בשבילן. הכתיבה מרובת הקולות והמרתקות הזו הפכה לשער האחרון בספר. תלמה כותבת:

כאשר ראיתי לראשונה את הספר שלנו מודפס היתה לי הקלה אינסופית שסוף סוף החלום התממש ויש ספר על "אשה לאשה" שיצא לאור. זהו, עכשיו אני יכולה למות בשקט. ממש כך. יצא האוויר מהבלון. לא התעסקתי בבדיקות של טעויות ופשליות. זהו. היינו שם ארבע שנים יום ולילה, ומספיק. החלום התממש. נכנסנו להיסטוריה. יש תיעוד. הלחיצה אותי המחשבה שאנשים קונות אותו, אבל רק מעלעות ולא קוראות ממש, ואני רוצה פידבק מאנשים שקראו הכול. זה עדיין לא קרה, אבל קיבלתי כמה חיזוקים מנשים שאכן קראו את הספר כולו. האם אני רוצה שזה יהיה רק ספר לאקדמיה ולספריות? לא! האם הצלחנו לכתוב ספר שירצו לקרוא את כולו, מכל שכבות החברה, שיוכל לתת מענה לנשים צעירות, בחורות וכמובן כלל הנשים ולהעצים אותן? לא יודעת, אבל זו משאלתי. האם יותר נשים תקבלנה תשובות, ומתוך סקרנות הן תיכנסנה לאתר של "אשה" ו/או תבואנה להכיר ולשמע ב"אשה לאשה"? הלוואי. עבורי "אשה לאשה" קיימת על מנת לדאוג לשינוי חברתי, כך שנשים תהיינה בעלות מעמד שווה בחברה והקול שלהן יישמע וישפיע בכל התחומים. מכיוון שהאישי הוא פוליטי, אני רוצה שנשפיע על החיים האישיים שלהן (שלנו) ונחזק אותן לעמוד על שלהן: רצונותיהן, מאוויהן, בחירה טובה יותר בבני/ות זוגן/תן וחיים מלאים. להיות מי שאני. אני מקוה שהספר יעזור בכל אלה ויותר.

הנה הגענו לסופה של הדרך המתארת את הספר **אשה לאשה פמיניסטית**. יבואו על הברכה חברות המערכת, הכותבות/ים, העורכות/ים, המתרגמות, המוציא לאור, וכל מי שעשו את הספר הזה. תודה לעורכות כתב העת **מגדר** שהזמינו אותי לכתוב. כולכן מוזמנות/ים לקרוא, לעלעל, ללמוד, ללמד ליהנות מפרי עמלנו ולעשות פמיניזם בדרך שתבחרו לכן/ם לנכון.

כתובת הדואל של "אשה לאשה": isha@isha.org.il

לקריאת הספר במהדורה דיגיטלית: http://isha2isha.org/publications/lsha_30_Years